



## ERKEN DÖNEM İSLÂM TOPLUMUNDA ZENGİNLİK VE EKONOMİK VARLIKLARIN DEĞERLERİ

*Osman AYDIN\**

### ÖZ

İnsanın, dünyada varlığını idame ettirebilmesi için kendisine gerekli olan malların önemli olduğuna dair birçok ayet ve hadis mevcuttur. Malın korunması İslam dininin beş temel gayesinden biri olarak kabul edilmiştir. İslam dininin, mensupları için belirlediği mali mükellefiyetlere muhatap olabilmeleri için kişilerin nisap miktarı mala sahip olmaları (zenginlik) şartı aranmıştır. Erken dönem İslam toplumu, İslam dininin açıklanması ve pratikte uygulanması için referans kabul edilen bir dönemdir. Bu nedenle söz konusu dönemde sürekli maddi sıkıntılar yaşanmış olması çelişkili bir durum gibi görünmektedir. Nitekim, günümüze ulaşan hadis ve siyer literatüründe zenginlik ve fakirlik göstergesi birçok rivayete rastlamak mümkündür. Buna rağmen farklı nedenlerle, Müslümanlar arasında hâkim görüş, bu dönemin sürekli maddi sıkıntılar içinde geçmiş olduğudur. Ancak, hadis ve siyer kaynaklarında yer alan dönemin ekonomik değerlerine ilişkin bilgiler ve sahabe sözlerinde, yaşanan sıkıntıların geçici olduğu açıkça görülmektedir. Bu çalışma, dönemin iktisadi varlıklarına ait anlatımları ele alarak maddi sıkıntıların sürekli değil, geçici olduğunu öne sürmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Dinar, Dirhem, Erken Dönem İslam Toplumu, Fakirlik, Zenginlik

## WEALTH AND VALUES OF ECONOMIC ASSETS IN EARLY ISLAMIC SOCIETY

### SUMMARY

There are many verses and hadith that the goods necessary for man to maintain his existence in the world are important. Protection of property has been accepted as one of the five basic principles of the of Islam. In order to be subject to the financial obligations determined by the religion of Islam, a Muslim must be wealthy enough. The early Islamic society is a reference period for the explanation and practice of the religion of Islam. For this reason, the constant financial difficulties in this period seems to be a contradictory situation. In fact, it is possible to come across many narrations indicating wealth and poverty in the *hadith* and *sirah* literature that have reached today. However, for different reasons, the dominant view among Muslims is that in this period there was constant financial difficulties. Nevertheless, it is clearly seen in the information about the economic values of the period in the hadith and sirah sources and the words of the companions that the troubles experienced were temporary. This study suggests that, based on the information on the economic assets of this period the financial difficulties were not permanent but temporary.

**Keywords:** Wealth, Poverty, Early Islamic Society, Dinar, Dirham

\* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İslam İktisadı ve Finansı Doktora Programı, ORCID: 0000-0002-9035-7753, [osmanaydinosman@gmail.com](mailto:osmanaydinosman@gmail.com)

## Giriş

İslam dininin ilk dönemlerine ait literatür incelendiğinde fakirlik ve ihtiyaç durumunu gösteren maddi zorluklara ilişkin birçok bilginin aktarıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber *s.a.v.* ve arkadaşlarının yaşamış olduğu dönemsel maddi zorlukların ön plana çıkarılarak sürekli anlatılır olması dönemin anlaşılmasında bazı hatalı yorumlamalara neden olmuştur. Bu hatalardan biri de yaşanan maddi zorlukların sürekli olduğu, sıkıntıların dönem boyunca devam ettiği düşüncesidir. Bununla birlikte fakirlik ve zenginlikle ilgili hadislerin bağlamlarından kopararak yanlış yorumlanması, Müslümanlar arasında fakirliğin zenginlikten daha üstün olduğu anlayışını doğurmuştur. Özellikle tasavvuf öğretisi ve metinlerinde işlenen bu kabul,<sup>1</sup> dönemin maddi zorluklarının ön plana çıkarılmasına ve zenginliklerine ait verilerin göz ardı edilmesine katkı sağlamıştır. Halbuki döneme ait ekonomik değerlerle ilgili bilgi içeren rivayetler incelendiğinde dönemin zenginliğine dair birçok bilgiye de rastlamak mümkündür.

Bu konu kapsamında akla gelen ilk soru; erken dönem İslam toplumunda Müslümanların karşılaştıkları maddi sıkıntıların sürekli olup olmadığıdır. İslam'ın ilk yılları Mekke'de müşriklerin baskısı ve ekonomik boykotları sonucu yaşanan maddi sıkıntılar, hicretin ilk yıllarında Medine'de de devam etmiştir. Varlıklarını terk edip hicret eden ve çoğunlukla ticaret ile geçinen Müslümanların tarım ağırlıklı bir toplum olan Medine'de bir süre ekonomik sıkıntı yaşamaları beklenen bir durumdur (Bulaç, 2007). Bu ekonomik sıkıntılıların asgari düzeyde geçirilmesi amacıyla Hz. Peygamber tarafından tesis edilen kardeşlik hukuku (*muahâbât*) zamanla etkisini göstermiştir. Bu uygulamayla muhacirlerin ekonomik üretime katılmaları sağlanmış, kurulan çarşılar ile Müslümanlar, Medine ekonomisinde söz sahibi olmuşlardır (Algül, 2005). Muhacirlerin, belirli bir süre sonra ganimet gelirlerine karşılık, kardeşlik tesisiyle sahip oldukları hurmalıklardaki haklarından vazgeçmek istemeleri, bunlara ekonomik açıdan ihtiyaçlarının kalmadıklarının, dolayısıyla ekonomik durumlarındaki iyileşmelerinin göstergelerinden biridir (Sallabi, 2016).

İslam dininin tebliğcisi olan Hz. Peygamber, dinin nasıl uygulanacağını söz ve davranışlarıyla açıklamış, yaşadığı dönemdeki Müslümanlara (sahabeler) ve sonrakilere örnek olmuştur. Özellikle sahabeler, sadece dini konularda değil diğer konularda da ona tabi olmaya aşırı özen göstermişlerdir. Bu nedenle, Hz. Peygamber ve sahabelerinin yaşadığı ve *Asr-ı Saâdet* olarak adlandırılan bu dönem, Müslümanlar için referans kabul edilmiş ve Müslümanların davranışlarını etkilemiştir (Özaydın, 1991). Dolayısıyla, ilgili döneme ilişkin zenginlik ve fakirlik gerçeğinin ve

<sup>1</sup> Detaylı okuma için, Ayan, Dursun, "İslâm Tasavvuf Zihniyeti Yoksulluğu Teşvik Eder mi? Bazı Edebî Metinler Üzerine İzlennimler" Yardım ve Dayanışma Dergisi, 2010 c.1 s.1; Güner, Osman "Erdem ve Esaret Arasında Yoksulluk-İslam Geleneğinde Yoksulluk Söyleminin İzdüşümleri" Marife Dergisi, 2002, c2.s2.

bu dönemde yaşayanların bu konudaki davranışlarının tarih boyunca tüm Müslümanları etkilemiş olması kaçınılmaz bir gerçektir.

Müslümanların ekonomik açıdan neden geri kaldığı sorunu Müslüman ve gayrimüslim birçok araştırmacı tarafından ele alınıp tartışılmıştır (Kurt, 2008). Birçok farklı görüş ileri sürülse de ortak olan düşünce; İslam'ın yanlış yorumlarından kaynaklanan kadercilik, miskinlik ve tembellik gibi anlayışların Müslümanların gerilemesinde etkili olduğudur. Ülgener'e göre İslam, kalkınmayı ve gelişmeyi teşvik eder, ilerlemeye engel değildir. Ülgener, özünden uzaklaşmış batını tasavvuf anlayışının Müslümanların dünyadan uzaklaşmasında etkili olduğu dolayısıyla toplumun gerilemesine neden olduğu görüşündedir (Demirpolat, 2002). Erken döneme ait eksik bilgiler ve farklı amaçlarla bilinçli olarak uydurulmuş hadisler (mevzu hadis) bu yanlış yorumların en önemli kaynaklarından. Müslüman toplumların mevcut geri kalmış durumlarından kurtulabilmeleri için bu döneme ait gerçek bilgilerin ön plana çıkarılması önem arz etmektedir (Köten, 1990). Bu nedenle dönemin, zenginliğin ortaya konması, Müslümanlar arasında yaygın olan dünyadan uzaklaşma ve fakirliğin üstünlüğü anlayışının sorgulanmasında etkili olacağı düşünülmektedir.

Dönemin ekonomik durumunun anlaşılmasındaki bir başka sorun ise varlıkların ifade edildiği ölçü birimlerinin güncel değerleriyle bilgi eksikliğidir. Bu eksiklik, dönemin ekonomisi konusunda bilgilerin yanlış yorumlanmasına dolayısıyla dönemin yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere, dinar ve dirhem'in güncel değerlerini ve bunlar arasındaki 1/10 oranlık satın alma değer farkını bilmeyen bir okuyucu için, ekonomik varlıkların bu birimlerden herhangi biri veya diğeriyle ifade edilmesinde bir fark olmayacaktır.

Bu çalışma, ilgili döneme ait sıkıntıların sürekli olmadığını, zamanla hem kişilerin ve toplumun hem de devletin refah seviyesinin arttığını öne sürmektedir. Çalışmada, ilgili dönem ekonomisine ait bilgilerde yer alan alışveriş, ganimet, miras, mehir gibi iktisadi varlıkların değerlerinden yola çıkılarak toplumun maddi durumuna ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Elde edilen sonuçların yorumlanmasında İslam'ın zenginlik ölçütü olan zekât nisabı referans alınmış, kısaca bu konuya değinilmiştir. Günümüz hayat standartları ile kıyaslanması ve dönemin ekonomik değerlerinin daha iyi anlaşılması amacıyla zaman zaman varlıkların bugünkü değerlerine ilişkin hesaplamalara yer verilmiştir.

Çalışmada yer verilen bilgiler bizi, hicretten sonra kazanılan savaşlarda elde edilen ganimetler, zekât, cizye ve haraç gibi gelirler ve ticaretteki gelişmeler neticesinde belirli bir süre sonra toplumda maddi bir refaha ulaşıldığı, bu durumun özellikle ikinci halife Ömer zamanında daha da arttığı sonucuna ulaştırmaktadır. Zenginlikle ilgili rivayetlerin olduğu dönemlerde -tabidir ki- fakir ve yoksul durumda olanlar da vardır ve bunun inkar edilmesi mümkün değildir, bu durum

rivayetlerde açıkça görülmektedir (Köksal, 2007). Zenginlik göstergelerinden biri olan kişisel servetlerin, toplumun refahına ne ölçüde katkı sağladığı ayrıca araştırılması gereken bir konudur. Ancak İslamiyet için malını ve canını feda etmektен çekinmeyen sahabelerin, maddi sıkıntı çeken toplumun durumundan bigâne servet biriktirmiş olmaları da mümkün görünmemektedir.

Döneme ait rivayetlerde ekonomik değerlerle ilgili bilgiler, para, ölçü ve tartı birimlerinin yanı sıra deve, koyun gibi hayvanlar ve hurma, arpa, buğday gibi zirai ürünlerle ifade edilmiştir. Bu durum, varlıkların güncel değerlerinin tespitini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, zekât nisabı gibi maddi değerlerin tespitine yönelik yapılan çalışmalarda olduğu gibi dönemin altın parası dinar referans alınmış, dinarın ağırlığından yola çıkılarak değerlerin tespiti yoluna gidilmiştir. Dönemde kullanılan para ve ölçü birimlerinin bugünkü metrik değerlerine ilişkin farklı görüşlerin bulunması da bu tür çalışmaların zorluklarından biridir. Bu nedenle, çalışmada bu farklılıklara değinmeden Hanefi fıkıh kitaplarında kabul edilen değer ve ölçüler kullanılmıştır.

Tarihi bilgilere dayanılarak yapılan bu çalışmada birincil kaynaklar ilgili dönem hakkında detaylı bilgi sağlayan siyer ve hadis kitapları olmuştur. Bu kitaplar içinde birbiriyle çelişen bilgilere rastlanılsa da bu konu, ilgili bilim dallarının çalışma alanına girmektedir. Bu nedenle verilen bazı örneklere ait farklı rivayetler bulunsa da mümkün merteye bu tür örneklerden kaçınılmaya çalışılmıştır.

Literatürü incelediğimizde de dönemin zenginliğine ilişkin görüş bildiren benzer bir çalışmaya rastlamadık. Bununla birlikte, ilgili dönemde ticari malların fiyatları, servetler, miraslar gibi bilgilerin derlendiği farklı konularda yapılan çalışmalar mevcuttur. Altınay (2006), zenginler ve fakirler ile ilgili yaptığı çalışmada özellikle Emevî dönemini incelemiş, zenginleşmenin nedenleri ve bazı kişilerin servetlerine ilişkin bilgiler derlemiştir. Güler (2009), Uluslararası Şehir ve Medeniyet sempozyumunda Medine dönemindeki fiyatların tespiti ile ilgili bir bildiri sunmuştur. Kallek (2018), “Sosyal Servet, İslam’da Yönetim-Piyasa İlişkisi” adlı kitabında, Asr-ı Saâdetteki fiyatlara değinmiş, sahabelerin servetlerine detaylı bir şekilde yer vermiştir. Ayrıca Kuran Araştırmaları Vakfı (KURAV) tarafından 2004 yılında Bursa’da düzenlenen sempozyumda özellikle zekât nisabı ve fitır sadakası başta olmak üzere maddi ölçülerin güncel değerlerinin tespiti için benzer kıyaslama ve değerlemeler içeren bilgiler sunulmuş, değerler fıkhi yönden ele alınmıştır.<sup>2</sup>

Çalışmamızın, dönemin ekonomisi, hayat standartları, alışveriş ve ticareti ile ilgili yapılacak akademik çalışmalarda araştırmacılara fayda sağlayacağını düşünüyoruz. Ayrıca çalışmada yer

<sup>2</sup> Sempozyum bildiler ve müzakereleri Kurav Yayınları tarafından 2006 yılında Yunus Vehbi Yavuz editörlüğünde “Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri” adı ile yayınlamıştır.

verilen söz konusu varlıkların bugünkü değerlerinin tespitinin, döneme ait olayların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı, fakirlik ve zenginlik ile ilgili yerleşmiş ön kabulün sorgulanmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

## 1. Kavramsal Çerçeve

Zenginlik, topluma ve zamana göre değişen, insanlar arasında göreceli bir kavramdır. Sözlükte Zenginlik, “zengin olma durumu”; zengin ise “Parası, malı çok olan, varlıklı, varısl, varyetli, yoksul karşıtı” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2021). Zenginlik için, şu miktar mala sahip olan zengindir gibi evrensel bir alt sınır belirlemek doğru olmamakla birlikte ihtiyaç üzerinden bir tanımlama yapmak ve sınır belirlemek daha kolay olacaktır. Bu nedenle biz de çalışmada İslam’ın ihtiyaç üzerinden belirlemiş olduğu zenginlik tanımını kabul edeceğiz. Bu da detayları aşağıda geleceği üzere kısaca “ihtiyacının dışında nisap miktarı mala sahip olma durumu” olarak özetlenebilir.

Erken dönem ifadesiyle çalışmayı, İslam Devleti’nin başlangıcı olarak kabul edilen Hz. Peygamberin Medine’ye hicretiyle Hz. Ömer’in hilafeti dönemi ile sınırlandırdık. Miladi 610-644 (Hicri 1-23) yıllarını kapsayan bu dönemin başlangıcında İslam toplumu maddi sıkıntılar yaşamış, hicret sonrasında gelen askeri başarılar ve İslamiyet’in yayılmasıyla özellikle başkent Medine’de refah ve zenginlik seviyesi artmıştır. Bu nedenle bu döneme ait örnek verilerin konumuzun değerlendirilmesi için yeterli olacağını düşünüyoruz.

## 2. Dönemde Kullanılan Para ve Ölçü Birimleri

Kuran’da ekin bitmeyen vadi olarak nitelendirilen İslamiyet’in doğduğu Mekke ve çevresi, Kabe’ye olan saygı nedeniyle dini bir merkez olarak kabul edilmiş, bu durum çevre kabileler ile ticaretin gelişmesine neden olmuştu. Daha sonraları, Suriye (Bizans), Irak (Pers), Yemen ve Habeşistan ile yapılan “îlâf” anlaşmaları uluslararası ticaretin gelişmesini sağlamış, bununla birlikte Mekke ve çevresi doğu ve batı arasında ticari bir köprü konumuna gelmişti (Hamidullah, 1961). Yoğun bir ticari hareketliliğin olduğu bölgede alışveriş, trampa ve paralar ile yapılmaktaydı. Araplara ait para bulunmadığı için tedavülde dönemin hâkim devletleri olan Bizans’ın altın parası “Dinar” ile Sasaniler’in gümüş parası “Dirhem” kullanılmaktaydı (Şimşir, 2018) yani çift metal para sistemi mevcuttu. Cahiliye döneminde de kullanılan bu paralar, Hz. Peygamber ve râşit halifeler döneminde de değiştirilmeden kullanılmaya devam edilmişti. İlk İslam parası Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervan tarafından Hz. Peygamber dönemindeki dinar ağırlıkları dikkate alınarak bastırılmıştı (Makrizi, 1953). Aynı zamanda ağırlık ölçüsü olarak da kullanılan temel para birimleri Dinar ve Dirhem ile birlikte çeşitli büyüklük ve ağırlıklarda altın ve gümüş paralar da

mevcuttu (Makrizi, 1953). Basılı sikke halinde bulunan dinar ve dirhemlerin yanı sıra ödemelerde külçelerden kesilerek ve tartılarak altın ve gümüşün kullanıldığı da oluyordu. Varlıkların değerlerine ait bilgiler daha çok dinar ve dirhem para birimleri ile ifade ediliyor, özellikle büyük değerler için ölçüt olarak deve ve koyun gibi hayvanlar kullanılıyordu.

Dönemin ekonomik varlıklarının bugünkü değerlerine ulaşabilmemiz için öncelikle bu varlıkları ifade etmede kullanılan birimlerin (para/hayvan) güncel değerlerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Hayvanların değerleri zamana ve mekâna göre değiştiği için bugünkü piyasa fiyatları üzerinden bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bu nedenle dönemin para birimlerinden yola çıkmak daha doğru olacaktır. Ödemelerin altın ve gümüş külçelerden kesilerek de yapılabilmesi, para olarak kullanılan dinar ve dirhem metal değerleri ile nominal değerlerinin eşit olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bunların ağırlıklarının tespit edildikten sonra bugünkü kurlar ile güncel değerlerine ulaşmak mümkündür. Bunların herhangi birinin tespiti, diğer varlıkların da değerlerine ulaşmamıza imkân sağlayacaktır.

Ağırlıkların tespitine ilişkin birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen üzerinde ittifak edilmiş bir sonuca ulaşılamamıştır (Hinz, 1990). Dinar ve dirhem ağırlıklarıyla ilgili bilgilerde arpa, buğday, hardal tanesi gibi bitki ve tohumların kullanılmış olması, sonraki dönemlerde bu maddelerle yapılan ölçümlerle farklı sonuçlara ulaşılmamasının en önemli nedenidir. Bundan dolayı, fıkhîta miskal, sa', dirhem, dinar ve benzeri birimlerle belirlenmiş maddi ölçülerin bugünkü değerlerinin tespiti konusu mezhepler arasında farklılıklara neden olmuştur. Bununla birlikte, -konumuzla ilgili olarak- para birimleri arasındaki ilişkinin ağırlık bakımından 10 dirhem 7 dinara eşit olduğu dolayısıyla aralarında 7/10'luk ağırlık oranının sabit olduğu konusunda mezhepler arasında ittifak mevcuttur (Erkal, 2014). Satın alma değeri olarak 10 dirhem 1 dinara eşit olduğu ise nisap miktarlarında ve birçok hadis rivayetinde görülmektedir (Serahsi, 2008c). Öyle ise, dinar veya dirhemden herhangi birinin ağırlığının bugünkü metrik ölçülerle tespit edilmesi durumunda güncel değeri belirlenebilecek ve diğer para biriminin ağırlığı ve değeri de tespit edilmiş olacaktır.

Dinar ve dirhem ağırlıkları konusundaki bilgilerden yola çıkıldığında birçok farklı değere ulaşılması kaçınılmaz olmuştur. Ağırlık tespiti için bir başka yöntem günümüze ulaşan sikkelerin fiziki olarak tartılmasıdır ancak müzelerde bulunan en erken Emevî dönemine ait sikkelerin tartılması sonucunda da farklı ağırlıklara ulaşılmıştır. Bunun nedeninin aşınma ve bilinçli eksiltmeler olduğu düşünülmektedir (Bayındır, 2000). Son dönemlerde yapılan çalışmalarda sikkelerin hassas ayar ölçüsü olarak kullanılan "Sence" denilen cam aletlere ulaşılmış, bunlarla yapılan ölçümlerde dinarın ağırlığının 4,25 gr olduğu tespit edilmiştir (Erkal, 2014). Bu durumda, dinar ile dirhem arasındaki 7/10 ağırlık oranından dirhem 2,975 gr olduğu sonucuna ulaşılır.

Ancak ilgili dönemde altın ve gümüşün 1/10'luk satın alma değerleri ile bugünkü madeni değerleri arasında gümüş aleyhine ciddi bir fark oluşmuştur (Tabakoğlu, 2004). Bu nedenle, döneme ait hesaplamaları altın para olan dinarın bugünkü değeri üzerinden yapmak daha doğru sonuç verecektir. Nitekim zekât nisabının güncel değerinin belirlenmesi hakkında hesaplamalar da altın para dinar üzerinden yapılmaktadır (Güman, 2018). Sonuç olarak dinarın ağırlığından yola çıkarak dönemin temel para birimleri olan dinar ile dirhem bugünkü değerlerini aşağıdaki basit hesaplama ile tespit etmek mümkündür.

$$\text{Formül-1: } 1 \text{ Dinar} = 4,25 \text{ gr. Altın} * 448,54 \text{ TL (Gr. Altın)} = 1.906,30 \text{ TL}^3$$

$$\text{Formül-2: } 1 \text{ Dirhem} = 1 \text{ Dinar} / 10 = 190,63 \text{ TL}^4$$

Çalışmada yer verilecek örneklerde geçen ve dönemde en çok kullanılan para ve ölçü birimlerinin değerlerini detaylandırmadan aşağıdaki tablodaki gibi özetlemek mümkündür.

**Tablo 1: Dönemde Kullanılan Ölçü Birimleri ve Para Birimleri**

Ölçü Adı	Türü	Metrik Karşılıkları	Kıyas	TL Değeri
Dinar	Altın Para Birimi	4,25 gr	10 Dirhem	1.906,30
Dinar	Ağırlık	4,25 gr	7 Dirhem	
Dirhem	Gümüş Para Birimi	2,975 gr.	1/10 Dinar	190,63
Dirhem	Ağırlık	2,975 gr.	7/10 Dinar	
Nevat	Para Birimi	-	5 Dirhem	953,15
Ukiyye	Ağırlık ve Para Birimi	119 gr.	40 Dirhem	7.625,20
Neş	Para Birimi	-	20 Dirhem	3.812,60
Miskal	Ağırlık	4,25 gr.	7 dirhem	-
Müd	Ağırlık, Hacim	675 gr. / 0,688 lt.	-	-
Sa'	Ağırlık, Hacim	3.800 gr.	4 Müd	-
Rıtl	Ağırlık	1.428 gr.	480 Dirhem	-

**Kaynak:** (Zuhayli, 2006)'daki bilgiler ile tablo haline getirilmiştir.

### 3. İslam'da Zenginlik ve Zenginlik Ölçütleri

Müslümanlar arasında zenginliğin mi yoksa fakirliğin mi üstün olduğu konusu önceden beri tartışılan bir konu olarak süregelmiştir. Bu konu hakkında kitaplarda özel bölümler ayrılmış, müstakil risale ve eserler yazılmıştır.<sup>5</sup> Bir tarafta, özellikle tasavvuf kitaplarında, fakirliğin

<sup>3</sup> Borsa İstanbul 31.12.2020 tarihli altın fiyatları: <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/316/metal-fiyatları>

<sup>4</sup> Dinar ve dirhem bundan sonraki kullanımlarında ondalık rakamlar dikkate alınmayacaktır.

<sup>5</sup> Örneğin; İbni Kayyım El-Cevziyye'nin (751/1350) "Uddetü's-Sâbirîn ve Zahîretü'ş-Şâkirîn" (Kahire 1341, 1349; nşr. Nuaym Zerzûr, Beyrut 1983; nşr. Ve İmamı Birgivi olarak tanınan Osmanlı alimi Muhammed b. Pîr Ali'nin "el-Mufâdala Beyne'l-Ganiyyi'ş-Şakir ve'l-Fakiris-Sabir" adlı risaleleri, İmamı Gazali, "Kimya-ı Saadet – Fakr ve Zühd" bölümü.



üstünlüğü, dünyanın geçici olduğu, mala ve servete önem verilmemesi gerektiği savunulurken, diğer tarafta Müslüman toplumun geri kalmasının en önemli nedenlerinden birinin, fakirliğin üstün görülmesi düşüncesinin olduğu belirtilmektedir (Kurt, 2008). Her iki taraf da görüşlerini ayet ve hadislerle dayandırarak kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, fakirliğin üstünlüğü düşüncesi Müslüman toplumlar arasında daha yaygın kabul görmüştür. Sancaklı (2001) tarafından yapılan, fakirlik ve zenginlik ile ilgili hadislerin değerlendirildiği çalışmada bu konu detaylıca ele alınmış, fakirliğin üstünlüğü konusunda delil olarak sunulan hadislerin ve ayetlerin bağlamlarından koparılarak yanlış yorumlanması eleştirilmiştir. Tartışmalara bakıldığında konu ile ilgili ayet ve hadislerde fakirliğin ve zenginliğin mutlak bir üstünlük olmadığı, övgü ve yergilerin bu hallerdeki davranışlar ile ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sancaklı, 2001).

Bununla birlikte toplumu oluşturan insanların tamamının ekonomik açıdan aynı seviyede olmaları ilahî kural gereği mümkün değildir (Nahl, 16/71). Her toplum ve zamanda olduğu gibi İslam toplumunda da zengin ve fakirler bulunmuştur. Fakirlerin gözetilmesi birçok ayet ve hadiste emredilmiştir, bu da ancak zenginlerin infakı ile dolayısıyla toplumda zenginlerin varlığı ile mümkün olacaktır. İslam'da zengin ve fakir arasında hak ve ehliyet açısından herhangi bir ayırım yapılmamış, bedeni ibadetlerde her iki grup da aynı mükellefiyetlere tabi tutulmuştur. Bununla birlikte zenginlere, varlıkları ile ilgili zekât, kurban ve sadaka gibi ek mükellefiyetler getirilmiştir (Komisyon, 2012). Kur'an'da, infakın ihtiyaç fazlası maldan yapılması gerektiği buyurulmuştur ki (Bakara 2/219) bu da zenginlik demektir. Hz. Peygamber, zekâtın ancak zenginlikten dolayı olacağını belirtmiş, Yemen'e vali olarak gönderdiği Muaz'a, onların zenginlerden zekât alıp fakirlere vermesini emretmiştir (Buhari, 2002).

İslam hukukunda zenginliğin ölçüsü mali mükellefiyetler için belirlenmiş nisap miktarlarıdır. Dolayısıyla, asıl ihtiyaçlarından fazla olarak, zekât mükellefiyeti gerektirecek nisap miktarı mal varlığına sahip olma durumu İslam'da zenginlik olarak kabul edilmiştir (Serahsi, 2008a). Asıl ihtiyaçlar, gerçekten veya takdirensi insanı helak olmaktan koruyan ihtiyaçlar olarak tanımlanmıştır (İbni Abidin, 1983). Bu nedenle, asıl ihtiyaçlarından fazla nisap miktarlarında mala sahip olan kişi zengin, bu miktarların altında mala sahip olanlar ise fakir olarak kabul edilmektedir. Zekâtın verileceği yerler Kur'an'da belirtilmiş olup bunlardan biri de fakirlerdir. Evi, bineği, ev eşyası olan kişi fazladan nisap miktarı mala ulaşmadığı sürece fakir sayıldığı için kendisine zekat verilebilmektedir (Zuhayli, 2006). Hz. peygamber döneminde asıl ihtiyaçtan sayılan mal varlığı 10.000 dirhem olduğu halde zekât alan kişilerin olduğu aktarılmaktadır (Ebu Yusuf, 1973). Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerle dayanarak zenginlik sınırının 40 dirhem ve 50 dirhem olduğu da kaynaklarda yer almakta ise de Serahsi (2008b), zekâtın verilemeyeceği kişiler bahsinde söz



konusu hadisi zikredip, bu hadiste belirtilen zenginlik miktarının dilenme/isteme yasağı olduğunu belirtmiştir.

Söz konusu nisap miktarları ve bunlar üzerinden ödenecek zekât miktarı, Hz. Peygamber tarafından o dönemde en çok kullanılan mallar ile belirlenmiştir. Farklı mallar üzerinden belirlenen nisapların değer olarak birbirine eşit olduğu ve bu değer bir ailenin bir yıllık ihtiyacını karşılayacak miktar olduğu kabul edilmektedir (Komisyon, 2012). Dihlevi (1994), nisap miktarının belirlenmesinden en küçük ailenin eşlerden, bir hizmetçi ve bir çocuk veya buna yakın sayıda kişilerden meydana geleceğini belirtirken o dönemin standardının dikkate alındığını ifade etmektedir.

Yukarıda aktarılanlardan sonra şunları söylemek mümkündür. İçinde bulunduğu ekonomik konum itibarıyla kendisinin ve ailesinin bir yıllık ihtiyacını karşılayabilecek derecede maldan fazla olarak nisap miktarı mala sahip olan kişi zengin kabul edilecektir (Serahsi, 2008b). Hz. Peygamber döneminde eşit olduğu kabul edilen nisap miktarlarının bugünkü değerleri arasında büyük farklar olduğu açıktır, bu nedenle para, ticari mal ve benzeri varlıkların altın nisabı ile hesaplanması gerektiği görüşü benimsenmiştir (Güman, 2018). Hz. Peygamber, altında değer 200 dirheme (20 dinar) ulaşmadıkça zekât olmadığını belirtmiştir (Ebu Davud, 2009). Kasım b. Sellam (2016), Hz. Peygamber ve Hz. Ömer tarafından zekât amilleri için düzenlenen yazılarda altın nisabının 20 Dinar (85 gr.) olduğunu aktarmaktadır. Altın ve gümüşün nisap miktarında âlimler ittifak etmişlerdir (Zuhayli, 2006). Dolayısıyla, aşağıdaki basit hesaplama ile dönemin zenginlik ölçütünün bugünkü değerinin 38.126 TL olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

**Formül-3:**  $20 \text{ Dinar} * 4,25 \text{ gr.} = 85 \text{ gr.} * 448,54 \text{ TL} = 38.126 \text{ TL}$

Bununla birlikte, insanların yaşam standartları yaşadığı zaman ve konuma göre değiştiği açıkça ortada olan bir gerçektir. İlgili dönemde insanların ortalama yaşam standartları için barınma, giyim ve yiyecek ihtiyacının karşılanması yeterli iken, günümüzde eğitim, iletişim, ısınma, ulaşım vb. birçok ihtiyacın da göz önünde bulundurulması gerektiği herkes tarafından kabul edilecek bir durumdur. İlgili dönemin ihtiyaçlarının karşılanmasına yetecek miktarda mallar ile belirlenen nisap miktarı ve zenginlik ölçütü günümüz Türkiye'sinde asgari geçim seviyelerinin de altında kalmaktadır. Bu nedenle, zekât nisap miktarının, yani zenginlik ölçüsünün yeniden değerlendirilerek güncellenmesi gerektiği konusu birçok araştırmada dile getirilmektedir (Güman, 2018).

Günümüzde insanların zenginlik, fakirlik ve yoksulluk gibi ekonomik durumları ilgili araştırma ve veri yayınlayan birçok uzman kuruluş bulunmaktadır. Bu araştırmalardan biri de

Türk-İş tarafından her ay yayınlanan “açlık ve yoksulluk sınırı” araştırmasıdır. Bu çalışmada Açlık Sınırı, “Dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için yapması gereken aylık gıda harcaması tutarı”; Yoksulluk Sınırı ise “gıda harcaması ile birlikte giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer aylık harcamalarının toplam tutarı” olarak belirlenmektedir (Türkış, 2021). Aralık 2020 için belirlenen bu tutarlar dikkate alınarak bir hesaplama yapıldığında insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için gerekli alt sınırın altın cinsinden miktarının 225,70 gr olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

**Formül-4:** *Yoksulluk Sınırı=8.436\*12 ay=101.232 TL/448,54=225,70 gr. Altın*

Özetle, Hz. Peygamber döneminde bir ailenin temel ihtiyaçları için 85 gr altın yeterli iken bugünkü ihtiyaçlar ancak 225,70 gr. altın ile karşılanabilmektedir. Dolayısıyla, dönemin ekonomik durumunu anlamak için dinarın (altının) bugünkü değerini hesaplamak pratik ve kolay olsa da güncel ihtiyaçlar ile kıyaslandığında yetersiz kalacaktır. Bu nedenle, verilen örneklerin bugünkü değerlerini yorumlanmasında bu konunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

#### **4. Dönemin İktisadi Varlıkların Değerlerine İlişkin Rivayetler**

Tarih boyunca insanlar, doğası gereği topluluk halinde yaşamış, karşılayamadığı ihtiyaçlarının temini için bulunduğu toplumla alışveriş halinde olmuştur. İnsanların ihtiyaçları, içinde yaşadığı toplum, zaman ve mekâna göre değişmiş, dolayısıyla takas ve alışveriş yaptığı mal ve hizmetler farklılık göstermiştir. İslamiyet’in ilk dönemlerinden gelen hadis ve tarih nakillerinde toplumun alışverişi ile ilgili birçok bilgi bulunmakla birlikte mal ve hizmet çeşitliliği doğal olarak toplumun ihtiyaçları ile sınırlı kalmıştır. Bu mallardan bir kısmı yukarıda da değindiğimiz üzere değer tespitleri için de kullanılmıştır. Tarihi nakillerden çıkarabildiğimiz bazı mal ve hizmetlerin fiyatları ile bugünkü yaklaşık değerlerini aşağıdaki gibi tespit etmek mümkündür.

#### **5. Kıymet Takdirinde Kullanılan Mallar**

İlgili dönemde kullanılan para birimlerinin yanı sıra varlıkların değerlerinin ifade edildiği ve özellikle büyük tutarlı ödemelerde kullanılan hayvanlar, deve, koyun ve sığırdır. Bize ulaşan farklı rivayetlerden yola çıkarak bu hayvanların dönemdeki değerlerini ve güncel değerlerini aşağıdaki bilgiler ile tespit etmek mümkündür.

Çölün doğası gereği deve, Araplar arasında önemli bir yere sahiptir, öyle ki; Arap dilinde deve için yüzlerce kelime olduğu belirtilmektedir. Etinden ve sütünden faydalanılmakla birlikte, Araplar tarafından “çöl gemisi” olarak adlandırılan deve, ticaret kervanları için vazgeçilmez bir taşıma aracı olarak kullanılmaktaydı (Önkal & Bozkurt, 1994). Bu nedenle döneme ilişkin

rivayetlerde deve ile ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Devenin fiyatı ile ilgili gelen bilgiler arasında büyük farklılıklar olduğunu görüyoruz. Bu durum rivayet ve nakillerdeki hatalar nedeniyle olabileceği gibi develerin özellikleri, cinsi, yaşı, rengi ve işlev farklılıkları nedeniyle olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Ancak birçok bedelin deve ile belirlenmiş olması, toplumun kabul ettiği cins ve yaşta bir deve standardının olduğunu göstermektedir. Bunun da zekât nisabında belirtilen 2 yaşındaki dişi deve olduğu ve değerinin 40 dirhem olduğu kabul edilmiştir (Serahsi, 2008a). Develerin fiyatlarıyla ilgili farklı değerlerin rivayet edildiği aşağıdaki örnekler dönemin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Ebubekir, Hicret için iki deveyi 800 dirheme almış, daha sonra Hz. Peygamber *s.a.v.* kendi bineceği devenin bedeli olan 400 dirhemi vererek Ebubekir'den deveyi satın almıştı (İbni Sad, 2015a). Hadis kitaplarının aktardığına göre, Hz. Peygamber bir yolculuktan dönerken Câbir b. Abdullah'ın devesini 1 ukıyyeye (40 dirhem) satın almıştı (Buhari, 2002). Hz. Ömer, kurban için 300 dinara (3.000 dirhem) bir deve satın aldığını, bunu satıp yerine başka develer alıp alamayacağını Hz. Peygamber'e sormuştu (Ebu Davud, 2009). Hz. Peygamber, kasten öldürmenin diyetini farklı yaşlarda 100 deve olarak belirlemişti, o zamanda belirlenen farklı yaşlardaki 100 devenin bedeli 800 dinar ve/ya 8.000 dirhemdi, Hz. Ömer zamanında deve fiyatların artması ile bu miktarlar 1.000 dinar ve 12.000 dirhem olarak güncellenmişti (Ebu Davud, 2009).

Koyun da deve gibi, bu dönemde insanların en çok yetiştirdiği ve faydalandığı hayvanlardan olması nedeniyle birçok rivayette zikredilmiştir. Devede olduğu gibi koyunda da yaşına ve cinsine göre fiyat değişikliği olacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in bir sahabeye koyun alması için bir dinar verdiği, bu sahabenin bununla 2 koyun alıp, birini 1 dinara satarak 1 dinar ve 1 koyunla Hz. Peygamber'e geldiği anlatılmaktadır (Tirmizi, 2007). Bu rivayetten bir koyunun yarım ila 1 dinar yani 5 dirhem ila 10 dirhem arası olduğu görülmektedir. Yine, koyun cinsinden belirlenen zekât nisabının 40 koyun olmasından, nisapların eşitliği görüşü ile bir koyunun yarım dinar yani 5 dirhem olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Koyun ile ilgili bir başka kıymet takdirini zekât tahsilatı ile ilgili aktarılan rivayetlerde görmek mümkündür. Buna göre ödenmesi gereken zekât miktarı 5 yaşında bir deveye ulaşır ve mükellefin elinde bu yaşta bir deve yoksa 4 yaşında devesi alınır ve üzerine 2 koyun veya 20 dirhem fark alınır; veya bu kişinin 6 yaşında bir devesi varsa bu deve alınır ve yaş farkı olarak 2 koyun veya bunun karşılığı 20 dirhem iade edilir (Serahsi, 2008a). Bu durumda bir koyunun 10 dirhem takdir edildiğini açıkça görülmektedir. Yine, Ömer'in diyetle ilgili yapmış olduğu kıymet düzenlemesinde diyeti koyun sahipleri için 2.000 koyun olarak belirlemiş olmasından o dönemde koyunun yarım dinar ve 6 dirheme denk geldiğini söylemek mümkün olacaktır.

Bölgenin coğrafi yapısı itibarı ile bakımı deve ve koyuna göre daha zor olan sığırın, daha çok Arap yarımadasının yeşillik ve tarım ile uğraşan bölgelerinde yetiştirildiği görülmektedir (Azizova, 2007). Bu nedenle alım satımı ve fiyatı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak dolaylı olarak zekât nisabı ve diyet miktarlarından bir kıymet takdiri yapabilmek mümkündür. Buna göre zekât nisapları dikkate alındığında bir sığırın değerinin 2/3 dinar (20 dinar/30) ve yaklaşık 66 dirhem olduğunu söylenebilir. Para cinsinden 1.000 dinar ve 12.000 dirhem olarak belirlenen diyetlerin sığır cinsinden 200 adet olarak belirlenmiş olması bir sığırın fiyatının 5 dinar ve 60 dirheme denk olduğunu göstermektedir.

Kıymet takdirinde kullanılan hayvanların fiyatlarına ait rivayetlerden güncel değerlerini Tablo 2'deki gibi özetlemek mümkündür.

**Tablo 2: Kıymet Takdirinde Kullanılan Hayvanların Değerleri**

	Dirhem/Dinar	Kur	TL Değeri
Kıymet Takdirinde Kullanılan Deve	40 Dirhem	190	7.600
Hz. Peygamber'in Hicrette Satın Aldığı Deve	400 Dirhem	190	76.000
Hz. Ömer'in Kurban Ettiği Deve	300 Dinar	1.906	571.800
Kıymet Takdirinde Kullanılan Koyun	1 Dinar	1.906	1.906
Kıymet Takdirinde Kullanılan Sığır	66 Dirhem	190	12.540

Günlük kullanımda alınıp satılan diğer malların değerlerine ilişkin çok farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda fiyatlar hakkında bilgiler<sup>6</sup> derlenmiş olsa da bu malların cinsleri ve özellikleri detaylıca belirtilmediği için bunlar üzerinden bir değerlendirme yapmak bugünkü fiyatlarının tespiti açısından doğru olmayacaktır. Bununla birlikte dinar ve dirhemini satın alma gücü ve günlük ekonomik hayat hakkında fikir edinilmesi için birkaç bilgiye yer vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu konuda İbn'i Sad'ın "Tabakatu'l-Kebiy" adlı kitabında ilgili dönemin ekonomisine dair birçok bilgi bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında söz konusu kitaptan derlediğimiz aşağıdaki bilgileri vermeye yetineceğiz (İbni Sad, 2015a, 2015b).

- Selman-ı Farişî, hurma yapraklarından ördüğü sepetleri 3 dirheme satıp 1 dirhemi ile hammadde alıyor, 1 dirhemini ailesine harcıyor, 1 dirhemi ile de infakta bulunuyordu.
- Hz. Ömer, halifeliği döneminde ailesi için her gün 2 dirhem harcıyordu.

<sup>6</sup> Örneğin Kallek (2018), "Sosyal Servet İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi" adlı kitabının ekinde fiyatlar ile ilgili bilgilere yer vermiştir.

- Hz. Peygamber kendisinden bir şey isteyen Ensar'dan birinin çul ve su kabını 2 dirheme satmış, biri ile balta almasını diğerini de ailesine ayırmasını söylemişti.
- Hz. Peygamber 4 dirheme bir pantolon satın almıştı. 1 dinar kıymetinde bir ridâsı vardı.
- Hz. Aişe, kendisinin 5 dirhem değerinde bir elbisesi olduğunu, süslenmek isteyenlere bunu ödünç verdiğini, Hz. Peygamberden sonraki dönemde cariyelerin bile bu değerinde bir elbiseyi beğenmediğini söylemiştir.
- Hz. Ebubekir vefat ettiğinde 5 dirhemlik bir kadife elbisesi/bezi Hz. Ömer'e teslim edilmişti.
- Hz. Peygamber kendisine bir müşrik tarafından hediye edilen hülleyi kabul etmek istememiş, 50 dinar olan bedelini ödedikten sonra almaya razı olmuştu.
- Hz. Peygamber, veda haccında 4 dirhemlik bir semer üzerinde idi. Hz. Ebubekir, Azib'den on üç dirheme bir eğer satın almıştı.
- Hz. Ali, Fatıma'nın mehiri olarak dört dirhemlik bir kalkan vermişti, başka bir rivayette bir dirheme biraz et ve un almıştı.

## 6. Mehir Miktarları

Dönemden bize ulaşan ekonomik değer ifade eden bilgi türlerinden biri de mehir miktarları ile ilgili rivayetlerdir. Evlilik sonucu erkeğin kadına vermesi gereken maddi değer olan mehirin alt sınırı Hanefiler tarafından 10 dirhem olarak belirlenmiş, bir üst sınırının olmadığını kabul edilmiştir (Komisyon, 2012). Rivayetlerde Hz. Peygamber'in hanımları için farklı mehir miktarlarından bahsedilse de Hz. Aişe'den bu miktarların 500 dirhem olduğu nakledilmiştir (B. Algül & Habergetiren, 2019). İstisna olarak, Hz. Peygamber'in Ümmü-Habibe ile evlenmesi esnasında ise Habeşistan kralı Necaşi tarafından 4.000 dirhem mehir verilmişti (Ebu Davud, 2009). Hz. Peygamber, kızı Fatıma ile Ali'yi 400 dirhem mehir ile evlendirmişti (B. Algül & Habergetiren, 2019). Hz. Ömer kendi zamanında artan mehir miktarları için sınır koymak isterken, Hz. Peygamber'in ailesi ve kızlarının mehirinin 480 dirhemden (12 ukıyye) fazla olmadığını belirtmiştir (Ebu Davud, 2009).

Rivayetlerde 1 dirhemden 100.000 dirheme kadar mehir miktarlarına rastlamak mümkündür. Bu miktarların farklılığı, mehirin insanların ekonomik durumlarına göre değiştiğini göstermekle birlikte Hz. Peygamber'in uygulamalarından ve Hz. Ömer'in bu miktar ile sınırlamak istemesinden dönemde ortalama mehir miktarının yaklaşık 500 dirhem civarı olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda ortalama mehir miktarının bugünkü değerini aşağıdaki gibi hesaplamak mümkündür.

**Formül-5:**  $500 \text{ dirhem} \times 190 \text{ TL} = 95.000 \text{ TL}$

## 7. Servet ve Miraslara İlişkin Bilgiler

İslam'da zenginlik tanımını yaparken ihtiyaçtan yola çıkılarak bir ölçü belirlendiğine yukarıda değinilmişti. Her toplumda olduğu gibi erken dönem İslam toplumunda da zengin ve fakir kişiler mevcuttu. Bunun yanı sıra gelen rivayetlerde bu sınırın çok üstünde varlıklara sahip kişilerin olduğu ve bunlar tarafından büyük miktarlarda miraslar bırakıldığı da görülmektedir. Bu kişilerden bazıları İslam'dan öncesinde de zengin iken zenginliği devam etmiş, bazıları da sonrasında büyük servetlere kavuşmuştur. Vereceğimiz örneklerde görüleceği üzere servet sahibi kişiler arasında Hz. Peygamber'e yakın ve sürekli birlikte olduğu kişiler de mevcuttur. Yaşanan maddi sıkıntılar devam ediyor olsaydı, bu kişilerin bu kadar büyük servet biriktirmiş olmalarının da mümkün olmayacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Vahiyden önce ticaretle uğraşan, ortaklıklar yapan Hz. Peygamber, vahiyden sonra da ailesinin geçimini sağlamak için ticaretle uğraşmaya devam etmiş, “*çarşıda dolaşıyor*” olması Müşrikler tarafından kınanmıştı (Furkan, 25/7). Hz. Peygamber, akrabalarını gözetir, fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım, maddi sıkıntıda olan amcası Ebu Talib'e yardımcı olmak için Ebu Talib'in oğlu Hz. Ali'yi yanına almıştı. Bu bilgilerden Hz. Peygamber'in kendi ihtiyaçlarını karşılayıp kimseye ihtiyaç duymayacak ve çevresine de yardım edecek seviyenin üzerinde bir varlığa sahip olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Sancaklı (2001), Hz. Peygamber'in zaman zaman maddi açıdan sıkıntılı dönemlerinin olduğunu belirtmekle birlikte, “Kurtubi'nin Hz. Peygamberin zenginlik durumunu üç safhada değerlendirdiğini, bunlardan birinin de fetih ve ganimetler yolu ile elde edilen zenginlik dönemi olduğunu” aktarmaktadır.

Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde kendisine sahabeler tarafından faydalanması için hayvanlar ve hurma ağaçları hediye edilmişti, Nadiroğulları arazilerinin ele geçirilmesinden sonra hurma ağaçlarını sahiplerine iade etmişti (Yeniçeri, 2007). Muhayrik adlı sahabe, Hz. Peygamber'e yedi hurma bahçesi vasiyet etmişti, bu bahçelerin gelirleri ile Hz. Peygamber'in ailesinin geçimi sağlanıyor ve bazı devlet giderleri karşılanıyordu (Hamidullah, 2010). Hayber kalelerinden 2 tanesi Hz. Peygamber'e bırakılmıştı. Hz. Peygamber, buradan gelen gelirleri kendi ailesi ve uygun gördüğü kişilere dağıtır, elde edilen mahsullerden hanımlarına 80 vesk hurma 20 vesk arpa olmak üzere yıllık 100 vesk verilirdi (Yeniçeri, 1984).

Hz. Peygamber'in bir kısmı kendisine hediye edilmiş birçok hayvanı vardı, ilk satın aldığı atı 40 ukiyye (160 dirhem) idi. Binek olarak kullandığı develerinin yanı sıra çölde beslenen 20 kadar



süt devesi ve koyunları vardı (İbni Sad, 2015a). Hz. Peygamber vefatında üç ay önce gerçekleşen Veda Haccında yüz deve kurban etmişti (Köksal, 2007).

Müslüman olmadan önce 40.000 dirhem serveti olan ilk halife Hz. Ebu Bekir, bu servetiyle İslamiyet'in ilk yıllarında birçok Müslüman köleyi satın alarak hürriyetine kavuşturmuştu (Askalani, 2011). Hicret esnasında kalan parasından 5.000 dirhemini yanına almış, Medine'de ticarete devam etmişti. Mescidini nebevinin yerini 10 dinara (100 dirhem) satın almış, Tebük gazvesinde savaş hazırlıkları için malının tamamı olan 4.000 dirhemi infak etmişti (Köksal, 2007). Halifeliği zamanında kendisine yıllık 2.000 dirhem maaş tahsis edildiği, vefat ederken bunlardan biriktirdiği 6.000 dirhemi beytülmale iade ettiği rivayet edilmektedir (İbni Sad, 2015b).

İslam Devleti'nin üçüncü halifesi Osman b. Affan, Müslüman olmadan önce Mekke'nin önemli tüccarlarındı. Tebük gazvesinde yükleriyle beraber 300 deve ve 1.000 dinar infak etmişti (Tirmizi, 2007). Medine'de bir Yahudi'ye ait Rûme kuyusunu 400 dinara satın alıp vakfetmişti (İbni Sad, 2015a). Hz. Osman vefat ettiğinde 100.000 dinarı bulan gayrimenkulünün yanı sıra pek çok deve ve atı vardı, hazinesinde 150.000 dinar ve 1.000.000 dirhem bırakmıştı (Zeydan, 2012). Rivayetlerde Hz. Osman'ın 100 dirhem ve 200 dirhem değerinde elbiseler giydiği aktarılmaktadır (İbni Sad, 2015b).

Sahabenin meşhur zenginlerinden biri olan ve ticaret ile uğraşan Abdurrahman b. Avf, önce Habeşistan'a sonra da Medine'ye hicret etmişti. Tüm malvarlığını bırakıp geldiği Medine'de Sa'd b. Rebî ile kardeş ilan edilmiş, zengin biri olan Sa'd'ın malının yarısını kendisine teklif etmesi üzerine ondan sadece çarşının yolunu tarif etmesini istemişti. Tebük savaşı için 200 ukiyye (8.000 dirhem) yardımda bulunduğu malının tamamını vermişti. Üzerine 400 veya 500 dirhem değerinde elbise giyen Abdurrahman, bir hanımına 30.000 dirhem mehir vermişti (İbni Sad, 2015b). Hz. Aişe'nin bir sözü üzerine Medine'ye gelmiş olan 700 develik ticaret kervanını infak etmişti (İbni Sad, 2015b). Malının bereketlenmesi için Hz. Peygamber'in kendisine dua ettiği Abdurrahman, defalarca servetinin yarısını veya tamamını infak ettiği halde vefat ettiğinde büyük servet bırakmıştı. Hz. Peygamber'in hanımlarına dağıtılmak üzere 400.000 dinar değerinde bir bahçe vasiyet etmişti (Tirmizi, 2007), mirasından dört hanımın birine düşen miktar 1.100.000 dirhem olduğu rivayet edilmektedir (İbni Sad, 2015b). Hanımların, eşlerinin mirasından 1/8'lik hisseyi paylaştırdıkları göz önünde bulundurularak hesaplandığında mirasın 35.200.000 (1.100.000 x 4 x 8) dirhem olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Hz. Peygamber'in halasının oğlu, ilk Müslümanlardan ve cennetle müjdelenen on kişiden biri olan Zübeyr b. Avvam'ın birçok bahçe ve gayrimenkülü vardı, İbni Sad (2015b), bu malların

tamamını katıldığı gazve ve savaşlardaki ganimetlerden elde ettiğini, vefat ettiğinde 52.000.000 dirhem miras bıraktığını aktarmaktadır.

Talha b. Ubeydullah Hz. Osman'dan 700.000 dirheme bir arazi satmış, bu bedelin tamamını aynı gece Medine'de dağıtmıştı. Yıllık geliri yaklaşık 600.000 dirheme ulaşıyordu, bu gelirden her sene Hz. Aişe'ye 10.000 dinar verirdi. Vefat ettiğinde bıraktığı menkul ve gayrimenkul mirasın değeri 30.000.000 dirhem değerindeydi (İbni Sad, 2015b).

Hz. Peygamber'in dayım dediği annesinin amcası Sa'd b. Ebû Vakkās da zengin sahabeler arasındaydı. Hastalandığında tüm malını bağışlamak istemiş Hz. Peygamber buna izin vermemişti, ailesini zengin bırakmasının daha hayırlı olacağını söylemişti (Tirmizi, 2007). Bu hastalığından iyileşen Sa'd'ın, h.54 yılında vefat ettiğinde 250.000 dirhem malı vardı.

Kaynaklarda sahabelerin zenginliğini gösteren servet miktarlarıyla ilgili, özellikle Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemine ait birçok rivayet bulunmaktadır. Kallek (2018), yaptığı çalışmasında 60'dan fazla sahabenin servetini detaylı olarak derleyip ek olarak sunmuştur.

Örneklere geçen bazı varlıkların güncel değerlerini Tablo 3'de aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

**Tablo 3: Servet ve Mirasların Güncel Değerleri**

	Dirhem/Dinar	Kur	TL Değeri
Hz. Peygamberin kurban ettiği 100 deve (40 dirhem)	4.000 Dirhem	190	760.000
Hz. Ebu Bekir'in hicret esnasındaki serveti	5.000 Dirhem	190	950.000
Hz. Abdurrahman b. Avf'ın mirası	35.200.000 Dirhem	190	6.688.000.000
Hz. Osman'ın mirası (Gayrimenkuller hariç)	150.000 dinar ve 1.000.000 dirhem	1.906 190	475.900.000
Hz. Zübeyr B. Avvam'ın mirası	52.000.000 dirhem	190	9.880.000.000
Talha b. Ubeydullah'ın mirası	30.000.000 dirhem	190	5.700.000.000

## 8. Ganimet ve Vergilere İlişkin Bilgiler

Müslümanların, gayrimüslimlerden savaş ve fetihler yolu ile aldıkları mal ve esirlere ganimet denilmektedir (Erkal, 2005). İslam'dan önce de Arap kabilelerinin önemli gelirler kalemlerinden biri olan ganimetin bu durumu İslam'dan sonra Müslümanlar arasında da devam etmişti. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında hicretten hemen sonra 2. yılda başlayan ve sürekli devam

eden savaşlardan elde edilen ganimetler, İslam Devleti ve kişiler için önemli bir gelir kalemi olmuştu. Hz. Peygamber, birçok kez savaştan elde edilecek ganimetlerin zenginlikleriyle sahabeleri teşvik etmişti (Ayar, 2004). İbni Kayyım (2016), Hz. Peygamber'in önceleri fakir olduğunu, Allah'ın zaferlerden elde edilen ganimetler ile onu zenginleştirdiğini söylemektedir. Hitti (1980), bazı müsteşriklerin, "ilk dönem fetihlerindeki en önemli etkenin ganimet olduğunu" belirttiklerini ve bunu destekleyecek kanıtlar sunduklarını aktarmaktadır.

Bedir savaşından bahsedilen Kur'an ayetlerinde de açıkça ifade edildiği üzere, Müslümanların yola çıkma amacı Ebû Süfyân'ın başında bulunduğu kervan mallarını ele geçirmektir (Sallabi, 2016). Vakidi (2014), bu kervanın 1.000 deveden oluşan 50.000 dinar kıymetinde mala sahip olduğunu nakletmektedir. Nitekim Müslümanlar, Bedir savaşından elde edilen ganimetlerin paylaşılması hususunda ihtilâfa düşmüşlerdi. Hz. Peygamber, savaş öncesinde, -elde edilecek ganimeti kastederek- ashabının yiyecek, binek ve giysi ihtiyaçlarının giderilmesi için Allah'a dua etmiş, savaştan sonra her birinin bir veya iki devesi olmuştu (Vakidi, 2014). Savaşta 70 kişi esir olarak ele geçirilmiş, bunların serbest bırakılması için maddi durumlarına göre 1.000 ila 4.000 dirhem arasında fidyeler takdir edilmişti. Bedir savaşından birkaç ay sonra gerçekleşen Karade Seriyesi'nin hedefi de Ebû Süfyân başkanlığındaki başka bir ticaret kervanıydı, bu kervandan 100.000 veya 125.000 dirhem kıymetinde mal ele geçirilmişti (Sallabi, 2016).

Hicretin ilk yıllarından itibaren gerçekleşen savaşlardan ganimetler elde edilmiş olsa da ekonomik rahatlığa Hayber ganimetlerinden sonra ulaşıldığını sahabe sözlerine dayanarak söylemek mümkündür (Bulaç, 2007). Hayber'in fethinden sonra başta hayvan ve silah olmak üzere birçok ganimet ele geçirilmiş, topraklarından haraç alınmaya başlanmıştı. Bu ganimetlerin yanı sıra Huyey b. Ahtab'ın, içi kıymetli eşyalar ile dolu, deve tulumuna doldurup sakladığı hazinesi de ele geçirilmişti. Bu hazinenin büyüklüğü ile bir bilgi olmamakla birlikte hazineden bir ziynet eşyası kaybeden kişinin 10.000 dinar ödediği nakledilmiştir (Köksal, 2007). Fetih sonrası, her yıl zirai ürünlerinin yarısını alma koşulu ile Hayber Yahudilerinin topraklarında kalmalarına müsaade edilmişti. Buradan elde edilen gelirden birçok sahabeye tahsisat yapılmıştı. Hz. Peygamberin hanımlarından her birine de 80 vesk<sup>7</sup> hurma 20 vesk arpa veriliyordu (Belazuri, 2013). Bu hisselerden kendisine 15 vesk arpa hakkı verilen Mikdâd b. Amr, bu payı sonraki dönemde 100.000 dirheme Muaviye b. Ebû Süfyân'a satmıştı (İbni Sad, 2015a). Ganimetler toplam 1.800 paya ayrılmış, her kişiye bir pay ve atlı olanlar için fazladan iki pay verilmişti. Hz. Peygamber, hissesini satmak isteyen birinden 2 deve karşılığı hissesini satın almış, aslında ederinin daha fazla olduğunu söylemişti (Köksal, 2007). Hz. Ömer'in de Hz. Peygamberin daha önce satın aldığı 100

<sup>7</sup> Serahsi (2008b), tahılın zekât nisabı 5 vesk'in 200 dirheme eşit olduğunu belirtmiştir. Bu bilgi ile 100 vesk zirai ürünün yaklaşık 4.000 dirhem civarında olduğunu tahmin edebiliriz.

hisseyi satın almış olması en az 200 develik kıymette bir alışverişin gerçekleştiğini göstermektedir. Bir hissenin 2 deveye eşit olduğu kabulü ile atlıların sayısı dikkate alınmadığında toplam ganimet değerinin 3.600 deve değerinde olduğunu söyleyebiliriz. Elde edilen ganimetlerden sonra muhacirlerin ekonomik durumlarının artması ve ihtiyaçların kalmaması nedeniyle daha önce Ensar'ın kendilerine vermiş olduğu hurma ağaçlarını iade etmişti (Köksal, 2007).

Çalışmanın ana konusu ve temel iddiasını desteklemek amacıyla bir olaya dikkat çekmek yerinde olacaktır. Müslümanlar, Hayber seferinde ciddi bir açlık sıkıntısı çekmişlerdi, Hz. Peygamber, açlığın giderilmesi ve yiyeceğe ulaşmaları için dua etmişti. Bazı sahabeler, açlıklarını gidermek için eşek eti yemeye kalkmışlar ancak Hz. Peygamber, onları bundan nehyetmişti (Köksal, 2007). Yaşanan bu olayı maddi zorluklara örnek olarak sunmak mümkündür, ancak sonrasında elde edilen ganimetler sonucu ulaşılan refahın göz ardı edilmesi dönemin yanlış yorumlanmasına neden olacaktır. Nitekim aşağıda görüleceği üzere Huneyn savaşında müşriklerden borç almak zorunda kalınması ve sonrasında ulaşın ganimetler de buna benzer bir olaydır.

Hayber'in fethinden sonra, Fedek ve Vâdil-Kurâ' Yahudileriyle de yıllık zirai ürünlerinin yarısını vermeleri karşılığında anlaşma yapılmıştı. Buradan elde edilen gelirler Hz. Peygamber'e bırakılmıştı, bu gelirler Hz. Peygamber'in ailesinin ihtiyacı ve devlet misafirleri için kullanılıyordu (Belazuri, 2013).

Yüksek miktarda ganimet elde edilen savaşlardan biri de Hevâzinler'le yapılan Huneyn savaşı idi. Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşen bu savaşın hazırlıkları için henüz Müslüman olmamış üç kişiden toplam 130.000 dirhem borç alınmıştı. Bu savaştan 24.000 deve 40.000'den fazla davar ve 4.000 ukiyye (160.000 dirhem) gümüş ganimet olarak ele geçirilmişti (Vakidi, 2014). Müslümanlardan bedeviler, ganimetlerin dağıtılması gecikince Hz. Peygamber'i sıkıştırıp ridâsının yırtılmasına neden olmuşlardı. Yapılan hesap ve taksim ile 12.000 kişilik ordudan her bir kişiye 4 deve veya bunun karşılığı olarak 40 koyun düşmüş, at sahiplerine de biri kendisi için ikisi de atı için olmak üzere üç pay verilmişti (Vakidi, 2014). Kettanî (2013), elde edilen bu tutarların haricinde 500.000.000 dirhem Hevâzinlere bağışlandığını da bildirmektedir. Ebû Süfyân, Hz. Peygamber'e gelerek, *"bugün Kureys'in en zenginini sensin"* demiş kendi ve iki oğlu için mal istemişti, bunun üzerine Hz. Peygamber gülümsemiş, her biri için 100 deve ve 40 ukiyye (160 dirhem) vermişti (Vakidi, 2014).

Hz. Peygamber, ganimetlerin beşte birlik hissesinden o an henüz Müslüman olmamış Mekke'nin ileri gelenlerinden kırka yakın kişiye (Müellefe'i Kulûb) 100'er deve vermişti. Bunlardan Safvân b. Ümeyye'ye ise vadi dolusu develer vermişti (Vakidi, 2014). Müellefe'i Kulûb'a dağıtılan

ganimetlerden rahatsız olan Ensar'a bir konuşma yapan Hz. Peygamber, "Allah'ın, fakir olan Ensar'ı kendisi ile zenginleştirdiğini" söylemiş, Ensar da bunu teyit etmişti (Sallabi, 2016).

Hz. Peygamber zamanında yaşanan askeri başarılar ve bunlardan elde edilen ganimet gelirleri Hz. Ömer'in halifeliği zamanında da devam etmişti. Hz. Ömer zamanında Irak bölgesinin kumandanı olan Sa'd. b. Ebû Vakkās, bölgede birçok savaş ve fetih gerçekleştirdi. Sâsânîlerin başkent Medâin'in fethinden elde edilen ganimetlerin beşte birini Hz. Ömer'e gönderdikten sonra kalanları 60.000 kişilik ordusuna dağıtmış, her bir kişiye 12.000 dirhem düşmüştü. Celûlâ'nın fethinden elde edilen ganimetlerden beşte birlik pay ayrıldıktan sonra 12.000 kişilik ordudan her birine 10.000 dirhem pay düşmüştü (Taberi, 2018).

Verilen örneklerden bir kısmının, belirlenen kurlar ile değerlendirilmesi sonucu ulaşılan güncel kıymetlerini Tablo-IV'de özet halinde görebiliriz.

**Tablo 4: Ganimet Örneklerinin Güncel Değerleri**

	Dirhem/Dinar	Kur	TL Değeri
Ebû Süfyân'ın başkanlığındaki kervanın değeri	50.000 Dinar	1.906	95.300.000
Bedir esirleri için kişi başı takdir edilen fidye	4.000 Dirhem	190	760.000
Karade Seriyyesi	125.000 Dirhem	190	23.750.000
Hayber ganimetleri (kişi başı)	2 Deve (*40 Dirhem)	190	15.200
Hayber ganimetleri toplam (Huyey'in hazinesi hariç)	3.600 Deve (*40 Dirhem)	190	27.360.000
Huneyn ganimetleri (kişi başı)	4 deve (*40 dirhem)	190	30.400
Huneyn ganimetleri toplam (4 deve*12.000)	48.000 deve değeri (*40 dirhem)	190	364.800.000
Müellefe'i Kulûb'a verilen ganimet (kişi başı)	100 deve (*40 dirhem)	190	760.000
Medâin ganimetleri (kişi başı)	12.000 Dirhem	190	2.280.000
Celûlâ ganimetleri (kişi başı)	10.000 Dirhem	190	1.900.000

## 9. Diğer Devlet Gelirleri

Ganimet, sadece kişiler için değil aynı zamanda devletin de önemli gelirlerinden biriydi. Ganimetlerin beşte biri (humus) ve fey gelirleri Hz. Peygamber'e ve kamuya tahsis edilmişti (Kudât, 1996). Ganimetin yanı sıra haraç, cizye, zekât ve sadaka gibi gelirler İslam devletinin diğer gelir kalemlerini oluşturuyordu. Diğer tarafta ise Medine döneminin ilk zamanlarında muhacir ve

diğer fakirlerin ihtiyaçları, devlet işlerinde çalışanların maaşları ve savaş hazırlıkları gibi devletin giderleri vardı.

Hız. Peygamber'e nelerden infak edeceklerini soran Müslümanların sayılarının gittikçe artması ile zekât ve sadaka gelirlerinde de bir artış olacağını düşünmek makul görünmektedir. Ayrıca Medine dışındaki bölgelerde zekât ve cizye gibi gelirleri toplamak üzere görevli vali ve amiller, topladıkları gelirler ile önce bölge halkının ihtiyaçlarını karşılıyor, artanları başkent Medine'ye gönderiyorlardı. Örneğin, Hız. Peygamber, Bahreyn valisi El-Hadramî'ye ve Himyer'de görevli Zür'a'ya artan gelirleri göndermesi için elçiler göndermişti (Kudât, 1996). Dönemin doğası gereği ve aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere bu gelirlerin bir kısmı nakdi, bir kısmı da aynı oluyordu. Zamanla beytül mâle ait aynı malların saklanması ve korunması için fiziki yerlerin tahsis edilmiş olması ihtiyacın üzerinde gelirin olduğunu düşündürmektedir.<sup>8</sup>

Yıllık mahsullerinin yarısını vermek üzere anlaşma yapılan Hayber'in mahsulünden 20.000 vesk, yaklaşık 4.800 ton zirai ürün olarak vergi geliri elde ediliyordu (Hamidullah, 2010). Yemen elçileri Hız. Peygamber ile yıllık iki bin hülle (elbise) vermek üzere anlaşmışlardı, her bir elbise bir ukiye (40 dirhem) değerinde olacaktı (Belazuri, 2013). Tebük seferi sırasında, Eyle, Ezruh ve Cerbâ halkı temsilcileri ile Hız. Peygamber ile sulh anlaşması yapmıştı, buna göre Eyle 300 dinar, Ezruh ve Cerbâ ise 100'er dinar yıllık cizye verecekti (Hamidullah, 2010). Aynı zamanda Maknâ halkı ile yapılan anlaşma da, ürettiklerinin dörtte birine karşılık kendilerinde cizye alınmayacaktı (Köksal, 2007). Hız. Peygamber, Dûmetü'l-Cendel'in liderleri ile de cizye anlaşması yapmıştı.

Hicri 8. yılında Bahreyn'de her bir erkek için bir dinar (10 dirhem) cizye vergisi konmuştu, Alâ b. El-Hadramî Bahreyn'den 80.000 dirhem değerinde mal göndermişti. Belazuri (2013) bu miktar için ne bundan önce ne de bundan sonra Hız. Peygambere bu kadar mal gelmediğini belirtir. Ebû Bekir döneminde de buradan gelen cizyeler halka eşit miktarda, kişi başı 20 dirhem olarak dağıtılmıştı (Ebu Yusuf, 1973). Ebû Bekir döneminde Hîre'nin fethinde 6.000 kişi cizye mükellefi olarak belirlenmiş, kişi başı 10 dirhem olmak üzere toplam 60.000 dirhem cizye takdir edilmişti (Belazuri, 2013). Hız. Ömer döneminde Sevâd ve Cebel'in geliri 120.000.000 vâf (170.000.000 dirhem) idi (İbni Sad, 2015b). Ebû Hüreyre, Bahreyn'den 500.000 dirhem, Basra valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî, 1.000.000 dirhem getirmişti, Irak vergileri ise 1.000.000 ukiye olarak toplanmıştı (Ebu Yusuf, 1973).

<sup>8</sup> Beytül mâle ait aynı mallar mescitte "Uliyye" denilen bir yerde saklanırdı, hayvanlara ise "Naki" adlı arazi tahsis edilmişti.



Devlet gelirlerine ilişkin bilgilerin tamamını sunmak mümkün olmamakla birlikte, yukarıda verdiğimiz örneklerden -özellikle askeri başarılarından sonra- başkent Medine'ye ciddi bir varlık akışı olduğunu görmek mümkündür. Yurtseven (2019), Hasanu'z-Zaman tarafından Hz. Peygamber döneminde elde edilen cizye gelirlerinin toplamının 165.000 dinar olarak hesaplandığını aktarmaktadır.

Devlet gelirleri örneklerinden bir kısmının belirlenen kurlar ile değerlediğimizde ulaşılan güncel kıymetlerini Tablo 5'te özet halinde görmek mümkündür.

**Tablo 5: Diğer Devlet Gelirleri Örneklerinin Güncel Değerleri**

	Dirhem/Dinar	Kur	TL Değeri
Hz. Peygamber dönemi Yemen gelirleri	2.000 Hülle (*40 dirhem)	190	15.200.000
Hz. Peygamber dönemi Bahreyn gelirleri	80.000 Dirhem	190	15.200.000
Hz. Peygamber dönemi toplam cizye gelirleri	165.000 Dinar	1.906	314.490.000
Hz. Bahreyn dönemi Bahreyn gelirleri	500.000 Dirhem	190	95.000.000
Hz. Ömer dönemi Sevad ve Cebel gelirleri	170.000.000 Dirhem	190	32.300.000.000
Hz. Ömer dönemi Basra gelirleri	1.000.000 Dirhem	190	190.000.000

## 10. Devlet Giderlerine İlişkin Bilgiler

Sadece devlet gelirlerine ait bilgilerin ekonomik durumun yorumlanması için yeterli olmayacağı, doğru değerlendirme için devlet giderleriyle birlikte bütçe oluşturulması gerektiği kabul edilecek bir eleştiri olacaktır. Ancak bu, çalışmamızın kapsamını aşacak büyüklükte ayrı bir araştırma konusudur. Bir başka değerlendirme gelirler ve nüfus sayıları ile yapılabilir ki bu da ayrı bir araştırma kapsamında ele alınacak derecede geniş bir çalışma gerektirmektedir. Ancak aşağıdaki yer verdiğimiz gider ve harcamalara ilişkin örneklerin, bu çalışmada iddia edilen zenginlik görüşünü desteleyecek nitelikte bilgiler olduğunu söylemek mümkündür.

Büyüyen İslam Devleti'nin giderleri sadece ihtiyaç sahibi fakirler değildi. Başlangıçtan itibaren devletin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için eğitim, hâkimlik, valilik, kâtiplik gibi devlet işlerinde görevliler tayin edilmiş; bunlara maaş ve ücretler tahsis edilmişti (Hamidullah, 2010). Kuruluş anayasasında belirtildiği üzere devlet bazı mali mükellefiyetleri de üzerine almıştı. Bunun yanı sıra sürekli yaşanan savaşlar ve diplomasi için ekonomik güce ihtiyaç duyulmaktaydı.

Devlet giderlerine ait aşağıdaki örneklerin, dönemin ekonomisi hakkında bilgi edinmemize yardımcı olacağını düşünüyoruz.

Devlet görevlilerine ücret tahsisi, Hz. Peygamber döneminde uygulanmaya başlamıştı ki bu ücretler, memurun tüm ihtiyaçlarını karşılayabileceği derecede bir ücret olmalıydı.<sup>9</sup> Beytülmalde görevlendirilen Hz. Ömer, kendisine tahsis edilen maaşı almak istememiş ancak Hz. Peygamber alması için ısrar etmişti (Buhari, 2002). Mekke'nin fethinden sonra vali olarak atanan Attab b. Esid'e günlük 1 dirhem ücret tahsis edilmiş; Attab, bunun kendisi için yeterli olduğunu kimseye ihtiyacı olmadığını söylemişti (Hişam, 2006). Hamidullah (2010), bu ücretin aylık 133 dirhem olduğuna dair rivayetler bulunduğunu da aktarmaktadır. Hz. Ebû Bekir, halifelik görevine başladığında ticarete devam ediyordu. Hz. Ömer'in tavsiyesiyle kendisine yıllık 2.000 dirhem, maaş bağlanmış sonrasında 2.500 dirheme çıkarılmıştı (İbni Sad, 2015b). Hz. Ömer'in yıllık maaşı 5.000 dirhemdi, kendi döneminde devlet görevlilerin maaşları konumlarına göre değişmekle birlikte, komutanların maaşları 9.000 dirheme, valilerin maaşı ise 24.000 dirheme kadar çıkabiliyordu (Kallek, 2018).

Hz. Peygamber döneminde ve sonraki dönemlerde Medine'ye gelen ganimet ve feylerden insanlara yıllık "Atıyye"ler verilirdi. Hz. Ömer, bunların takibi için divanlar oluşturmuştu (İbni Sad, 2015b). Hz. Peygamber, Câbir b. Abdullah'a, Bahreyn'den gelecek maldan kendisine atıyye vereceğini taahhüt etmiş, vefatından sonra bu taahhüdü Ebû Bekir yerine getirmişti (Ebu Yusuf, 1973). Ebû Bekir zamanında Bahreyn'den gelen mal eşit olarak dağıtılmış ilk yıl her bir kişiye 7 dirhem, sonraki yıl ise 20 dirhem isabet etmişti (Ebu Yusuf, 1973). Hz. Ömer, atıyye dağıtımında eşitliği dikkate almamış, insanların İslam'daki durumuna göre bir dağıtım yolu izlemişti. Buna göre kişi başı 300 ila 5.000 dirhem aralığında bir dağıtım yapmış, Hz. Peygamber'in eşlerine ise 12.000 dirhem vermişti (İbni Sad, 2015b). Hz. Ömer, gelen malların çokluğundan taaccüp etmiş, "hiç cihad etmemiş Yemen'deki çobana bile hisse verilmesi gerektiğini" söylemişti (Ebu Yusuf, 1973). Bu ifadeler, elde edilen gelirlerin sadece başkent Medine'deki halka dağıtılmadığını göstermektedir.

Hz. Ömer, doğan her çocuğa atıyye verilmesini emretmiş, taşradaki yöneticilere yazı yazmıştı. İbni Sad (2015b) tarafından aktarılan aşağıdaki rivayet, dönemin zenginliğinin boyutunu göstermek açısından oldukça önemlidir:

*"Hâlid b. Urfuta el-Uzrî, Ömer'in buzuruna geldi. Ömer ona ardında [bıraktıklarını] sorunca Hâlid şöyle dedi: 'Ey Müminlerin Emiri! Arkamda 'Allah'tan kendi ömürlerinden alıp senin ömrüne katmasını*

<sup>9</sup> Hz. Peygamber'in şu sözünün devlet memurlarının maaş standardı olarak kabul edilebileceğini düşünüyoruz; "Kendisini istihdam ettiğimiz kimse, zevcesine ait masrafları da alabilecektir. Şayet hizmetçi ve uşakları yoksa, onlarınkini de yine evi yoksa ev masraflarını dahi alabilecektir. Amme mülkünden, başka sebeplerle alınacak her masraf bir kusur veya hırsızlık teşkil eder" (Ebû Dâvûd, İmâre, 10.)

*isteyen' kimseler bıraktım. Kâdisiyye'ye ayak basıp da atıyyesi 2.000 dirhem veya 1.500 dirhem olmayan hiçbir kimse yoktur. Erkek olsun kız olsun, her yeni doğan çocuğa 100 dirhem ve her ay iki cerîb<sup>10</sup> [gıda] verilir. Bizim ergenliğe erişen her erkek çocuğumuza 500 veya 600 dirhem verilir. Düşünsenize, içinde yemek yiyenlerin ve yemeyenlerin bulunduğu bir ev halkına böyle bir meblağ girdiği zaman onların hali ne olur? Böyle birisi, kesinlikle gerekli yere de gereksiz yere de harcama yapar.” [Hâlid'in bu sözleri üzerine] Ömer dedi ki: “Allah, kendisinden yardım istenendir. O, kendilerine verdiğim haklarından başka bir şey değildir. Ben de haklarını onlara veriyorum.”*

Mekke'nin fethi ve Tebük seferinden sonra Arap yarımadasında İslam devletinin otoritesi kabul edilmişti, çevre şehir ve kabilelerden bağlılıklarını bildirmek veya Müslüman olmak üzere Medine'ye heyetler geliyordu (Köksal, 2007). Bu heyetlerden Müslüman olanlara zekât ve öşür, Müslüman olmayanlara ise cizye ve haraç tayin ediliyordu. Kaynaklarda Medine döneminde Hz. Peygamber'e gelen 60'tan fazla heyetten bahsedilmekte, heyetin kaç kişi olduğu, heyete katılanların isimleri ve verilen hediyeler gibi detaylara yer verilmektedir (Meydan & Ertürk, 2019). Örneğin, Beni Salebe temsilcileri ayrılırken Hz. Peygamber, “Heyetlere caizeler verdiğimiz gibi, bunlara da caizeler ver” diye Bilâl-i Habeşî'ye emretmiş, bunun üzerine heyetlere beşer ukiyye (200 dirhem) verilmişti (Köksal, 2007). Bu rivayetten, gelen heyetlere hediye verilmesinin adet olduğu açıkça görülmektedir. Gümüş paranın (dirhem) yanı sıra heyetlerden bazılarında hayvan, bazılarında da arazi tahsisi gibi hediyeler verildiği de oluyordu (Tekin, 2018).

- Beni Temim kabilesinden gelen 80-90 kişilik heyetten her birine on iki buçuk ukiyye (500 dirhem) bahşış verilmişti.
- Bahreyn'den gelen 20 kişilik gruptakilerden her birine 10 ukiyye (400 dirhem), heyet başkanlarına on iki ukiyye ve yirmi dirhem (500 dirhem) verilmişti.
- On beş kişilik Rehaviler heyetinden her birine 12 ukiyye (480 dirhem) ve Hayber gelirlerinden sürekli olarak 100 yük erzak verilmesi emredilmişti.
- Kuşeyr Kabilesi heyetinden Serv b. Urve ve Kurre b. Hubeyre'ye araziler verilmişti.

Verilen örneklerden bazılarının güncel değerlerini Tablo 6'da özet halinde görebiliriz.

**Tablo 6: Diğer Devlet Giderlerine Ait Örneklerin Güncel Değerleri**

	Dirhem/Dinar	Kur	TL Değeri
Mekke valisi Attab'ın yıllık maaşı (133*12)	1.596 Dirhem	190	303.240
Hiz. Ebubekir'in yıllık maaşı	2.500 Dirhem	190	475.000
Hiz. Ömer'in yıllık maaşı	5.000 Dirhem	190	950.000

<sup>10</sup> Cerîb: Alan ve hacim ölçüsü olarak kullanılmakta olup, kullanıldığı coğrafyaya göre değişmektedir. Hinz (1990) İslam'ın erken döneminde kullanılan “Cerîb”i 29,5 litre ve 22,715 kg. buğday olarak hesaplamıştır. İbni Sad'ın (2015b) aktardığına göre Hz. Ömer sabah ve akşam birer cerîb un ile ekmek yaptırarak bunları 30 kişiye yedirmiş ve bir kişiye aylık 2 cerîbin yeterli olacağını takdir etmişti.

Hiz. Ömer'in dönemi en yüksek vali maaşı (yıllık)	24.000 Dirhem	190	4.560.000
Ömer dönemi en düşük atıyye (yıllık)	300 Dirhem	190	57.000
Ömer dönemi en yüksek atıyye (yıllık)	5.000 Dirhem	190	950.000
Kadisıye'de Halid'in dağıttığı kişi başı atıyye	1.500 Dirhem	190	285.000
Kadisıyede Halid'in verdiği çocuk parası	100 Dirhem	190	19.000

### Sonuç

Çalışmada yer verilen örneklerin daha fazlasını hadis ve siyer kitaplarında görmek mümkündür. İslam'ın ilk dönemine ait zenginlik göstergesi bu rivayetlerin yanı sıra açlık, yokluk ve ekonomik sıkıntıların anlatıldığı birçok rivayet de bulunmaktadır. Özellikle İslamiyet'in ilk yıllarında bu olayların yaşandığı inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Herhangi bir topluma uygulanan ekonomik abluka veya göç (hicret) sonrası ekonomik sıkıntıların yaşanması beklenen doğal bir sonuçtur. Müslümanlar, ortaya çıkan bu durumun iyileştirilmesi için *muâhat*<sup>11</sup> kurumunu tesis etmiş, ticaret yapmış ve ziraatla uğraşmışlar, zamanla kişisel servetler edinmişlerdir. Bunların yanı sıra serıyye ve savaşlardan elde edilen ganimetler, hâkimiyet tesis edilen yerlerin vergileri ve zekât, sadaka gibi gelirler, toplumda ekonomik açıdan bir rahatlama sağlamıştır. Özellikle Hiz. Ömer zamanında gerçekleşen zaferler ve devlet toprakların büyümesi sonucu, başkent Medine'ye ciddi bir gelir akışının olduğunu, bu nedenle toplumun ekonomik refah seviyesinin arttığını söylemek mümkündür.

Yaşanan ekonomik refah artışının, maddi yaşam koşullarının iyileşmesinde, birey ve devlet harcamalarında, bireylerin servetlerinde gözlemlenmesi beklenmektedir. Verilen örneklerdeki ekonomik varlıkların değerleri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle örneklerin Hiz. Peygamber'e yakın ve tüm toplum tarafından bilinen kişilere ait olması zenginliğin yaygın olduğu yorumunu yapmamıza olanak sağlamaktadır. Ömer'in zamanında atıyye dağıtımını ile ilgili detay bilgiler de -yemendeki çobanın hakkından bahsedilmesi gibi- bunu desteklemektedir. Sonuç olarak İslamiyet'in erken döneminde yaşanan sıkıntıların sürekli olmadığını, zamanla bireylerin ve devletin dolayısıyla toplumun zenginleştiğini söylemek mümkün olacaktır.

<sup>11</sup> Sözlükte, "kardeş olma, kardeş edinme" anlamına gelen bu sözcük, Medine'ye hicretten sonra Hiz. Peygamber'in, Muhacirler (hicret eden) ile Ensar (Medine'li Müslümanlar) arasından bazı kimseleri dayanışma amacıyla birbirleri ile kardeş ilan etmesi olayını ifade etmek için kullanılmaktadır.

İslam'ın doğduğu ve gerçek yorumunun yaşandığı bu dönem, sonraki dönemler için kaynak teşkil etmiş, İslami ilimlerin tamamı bu dönemden gelen bilgiler üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla dönemin ekonomik durumu ve dönemde yaşayan insanların bu konudaki davranışları sonraki Müslümanlar için örnek kabul edilmesi kaçınılmazdır. Dönemin zenginliği ile ilgili bilgilerin ön plana çıkarılması, Müslümanlar arasında yaygın olan yanlış yorumların sorgulanmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle önde gelen sahâbelere ait örnekler, İslam'ın mal ve zenginlikle ilgili gerçek bakış açısının yansıması olarak düşünülmelidir. Bu örnekler, ayet ve hadislerde zemmedilenin zenginlik ve mal olmadığını, asıl kötü veya iyi olanın insanların davranışları olduğunu açıkça göstermektedir.

İslam düşüncesinde dünyada halifelik göreviyle gönderilen insandan beklenen, dünyanın imar edilmesidir ki bu da ancak maddi imkânlar ve zenginlikler ile mümkündür. Dünyanın imar edilmesi ise onun güzelleştirilmesi, insanların refahının ve yaşam standartlarının artırılması demektir ki bu da ancak maddi imkânlar ile yani zenginlikle mümkündür. Bunun yanı sıra Kur'an'da çokça zikredilen zekât ve infak emirlerinin ifa edilebilmesinin ancak maddi zenginlik ile olacağının da unutulmaması gereklidir.

## KAYNAKÇA

- Algül, B., & Habergetiren, Ö. F. (2019). Hz. Peygamber Dönemi Mehir Miktarları ve Günümüzdeki Karşılıkları. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 209-232.
- Algül, H. (2005). Muâhât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30, 308-309.
- Altınay, R. (2006). Erken İslam Toplumunda Zenginler ve Fakirler. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI(2).
- Askalani, İ. H. (2011). *El-İsabe - Seçkin Sahabeler*. Sağlam Yayınevi.
- Ayar, A. R. (2004). Hz. Peygamber'in, Savaş Öncesinde, Zafer Sonrası Elde Edilecek Ganimetlere Dikkat Çekmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(16), 215-234.
- Azizova, E. (2007). *Hz. Peygamber Dönemi Çalışma Hayatı ve Meslekler*. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bayındır, A. (2000). Başlangıçtan günümüze kadar İslam toplumunda madeni paralar ve kâğıt paralar. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(2).
- Belazuri, A. (2013). *Fütubu'l-Büldan*. İstanbul: Siyer Yayınları.
- Buhari, M. B. İ. (2002). *Sahib-i Buhari*. Dimeşk: Dar-ü İbni Kesir.
- Bulaç, A. (2007). Asr-ı Saadette Siyasi Olayların Panoraması. In V. Akyüz (Ed.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (Vol. 1, pp. 406). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Demirpolat, A. (2002). Ülgener ve Geri Kalmışlık Sorunsalı *Marife*(3), 285-297.
- Dihlevi, Ş. V. (1994). *Hüccetü'llah'il-Baliğa* (M. Erdoğan, Trans. Vol. 2). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ebu Davud. (2009). *Süneni Ebi Davud*. Riyad: Beytü'l-Efkar.
- Ebu Yusuf. (1973). *Kıtabü'l-Haraç*. İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Erkal, M. (2005). Ganimet. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 13, pp. 351-354). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erkal, M. (2014). *Zekat Bilgi ve Uygulamaları*. İstanbul: Kampanya Kitapları.
- Güler, M. N. (2009, 09-10-11 Ekim 2009). *İslam Devleti'nin İlk Başkenti Medine'de Tedavül Eden Mal ve Hizmetler İle Geçim Düzeyleri*. Paper presented at the Şehir ve Medeniyet Uluslararası Sempozyumu, Çorum.
- Güman, O. (2018). Zekât Nisabına Dair Çağdaş Yaklaşımlar. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 4(3).
- Hamidullah, M. (1961). El-İlaf veya İslam'dan önce Mekke'nin iktisadi-diplomatik münasebetleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9(1).
- Hamidullah, M. (2010). *İslam Peygamberi* (Vol. 2).
- Hinz, W. (1990). *İslam'da Ölçü Sistemleri* (A. Sevim, Trans.): Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Hişam, İ. (2006). *Siret-i İbni Hişam* (Vol. 4).



- Hitti, P. K. (1980). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- İbni Abidin, M. E. (1983). *Reddül-Mubtar Ale'd-Dürri'l-Mubtar*, (Vol. 2). İstanbul: Şamil Yayınevi.
- İbni Kayyım, e.-C. (2016). *Sabredenler ve Şükredenler*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- İbni Sad, M. (2015a). *Kitabatü't-Tabakati'l-Kebir* (M. K. Yılmaz, Trans. A. Demircan Ed. Vol. 1). İstanbul: Siyer Yayınları.
- İbni Sad, M. (2015b). *Kitabatü't-Tabakati'l-Kebir* (M. K. Yılmaz, Trans. A. Demircan Ed. Vol. 3): Siyer Yayınları.
- Kallek, C. (2018). *Sosyal Servet İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi*: Klasik.
- Kasım b. Sellam, E. U. (2016). *Kitabü'l-Emvâl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kettanî. (2013). *Hz. Peygamber'in Yönetimi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Komisyon. (2012). İlmihal, İman ve İbadetler. In. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Köksal, M. Â. (2007). *Hz. Muhammed ve İslâmiyet* (Vol. 7-8).
- Köten, A. (1990). *Müslümanların Dünya'ya Bakışlarında Hadis Diye Uydurulmuş Sözlerin Etkisi* Paper presented at the Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu.
- Kudât, Z. M. (1996). Hz. Peygamber Döneminde Beytülmal. [Hz. Peygamber Döneminde Beytülmal]. *Beyt'ül-Mal fi Asri'r-Rasul*, 1.
- Kuran-ı Kerim Meali. (2011). In H. Altuntaş & M. Şahin (Eds.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurt, A. (2008). İslam ve Geri Kalmışlık Sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2).
- Makrizi, T. A. (1953). *El-Nukud El-Kadime Ve'l-İslamiye* (İ. Artuk, Trans.): Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Meydan, S., & Ertürk, M. (2019). *Hz. Peygamber'e Gelen Elçiler Bu Elçilerin Görüşmeye Dair Rivayetleri ve Değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Önkâl, A., & Bozkurt, N. (1994). Deve. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 9, pp. 226-227). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (1991). Asr-ı Saâdet. In *İslâm Ansiklopedisi* (pp. 3-201): Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sallabi, M. (2016). *Siyer-i Nebi* (Vol. 2). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sancaklı, S. (2001). Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V(I).
- Serahsi, M. (2008a). *Mebhut* (C. Akşit Ed. Vol. 2). İstanbul.
- Serahsi, M. (2008b). *Mebhut* (C. Akşit Ed. Vol. 3). İstanbul.
- Serahsi, M. (2008c). *Mebhut* (C. Akşit Ed. Vol. 26). İstanbul.
- Şimşir, M. (2018). Cahiliye Dönemi Araplarında Para ve İlk İslami Paraların Tedavüle Giriş Süreci.

- Tabakoğlu, A. (2004). Nisab, Para ve Gelir Dağılımı. *Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri*, 19-31.
- Taberi, E. C. C. (2018). *Tarih-i Taberi* (Vol. 3). İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- TDK. (Ed.) (2021) Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> (05/01/2021)
- Tekin, F. (2018). HZ. Peygamber'in Hediyeyeşmeye Verdiği Değer. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 61-86.
- Tirmizi. (2007). *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*. Konya: Konya Kitapçılık.
- Türkış. (2021). Aralık 2020 Açlık ve Yoksulluk Sınırı Retrieved from [http://www.turkis.org.tr/ARALIK-2020-ACLİK-VE-YOKSULLUK-SINIRI-d478752\\_](http://www.turkis.org.tr/ARALIK-2020-ACLİK-VE-YOKSULLUK-SINIRI-d478752_) (04/02/2021)
- Vakidi, E. A. (2014). *Kitâbu'l-Megâzî - Hz. Peygamberin Savaşları* (Vol. 1). İstanbul: İlk Harf Yayınevi.
- Yavuz, Y. V. (2006, 02-03/10/2004). Hz. Peygamber Dönemi Hayat Standartlarında Belirlenen Klasik Ölçüler Dikkate Alınarak Zekat Nisabının ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değerinin Belirlenmesi. Paper presented at the Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri, Mudanya-Bursa.
- Yeniçeri, C. (1984). *İslam'da Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Yeniçeri, C. (2007). Asr-ı Saadette Peygamber ve Ailesinin Geçimi. In V. Akyüz (Ed.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (Vol. 1, pp. 406). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yurtseven, A. (2019). İslam'ın İlk Döneminde Vergi Uygulamalarının Topluma Yansıması. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8(1), 65-96.
- Zeydan, C. (2012). *Taribu't temeddünni'l-İslami* (Vol. 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zuhayli, V. (2006). *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi* (N. Yıldız, Trans. Vol. 3).